

DATE PRIVIND SITUAȚIA ȘCOLILOR ROMÂNE CONFESIONALE ȘI PROBLEMATICA CELOR MIXTE DIN TRANSILVANIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Într-un studiu recent¹ am reconstituit în linii generale unele aspecte legate de evoluția școlilor confesionale și a celor mixte determinată de colaborarea dintre stat și biserică în

¹ *Aspecte privind situația școlilor confesionale române și problematica celor mixte din Transilvania în epoca lui Bach*, în mss. la „Anuarul Institutului de Istorie George Bariț din Cluj-Napoca” cu următoarea bibliografie aferentă despre Biserica Unită: Textul Bulei din 1853 la Victor Bojor, *Episcopia diecezei greco-catolice de Gherla acum Cluj-Gherla (1856–1939)*, Târgu-Mureș, 1939, p. 44–54; O. Bârlea, *Metropolia Bisericii Române Unite proclamată în 1855 la Blaj*, în „Perspective”, nr. 37–38, X, Munchen, iulie-decembrie, 1987; P. Dumitriu Snagov, *Le Saint Siège et la Roumanie Moderne. 1850–1866*, Roma, 1982; Ana Victoria Sima, *Vizitele Nunțiilor Apostolice vienezi în Transilvania. 1855–1868*, vol. I-II, Presa Universitară Clujeană, 2003; Nicolae Bocșan, Ioan Cârja, *Biserica Română unită la Conciliul ecumenic Vatican I (1869–1870)*, Cluj-Napoca, 2001; Ioan Cârja, *Biserică și societate în Transilvania în perioada păstoritului mitropolitului Ioan Vancea*, Presa Universitară Clujeană, 2007. Despre Șuluțiu vezi: Dumitru Suci, *Studii privind mișcarea națională a românilor din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 2004, la studiul I Alexandru Sterca Șuluțiu și mișcarea națională românească, p. 7–183.

Despre Mitropolia Ortodoxă Română și întemeietor vezi: N. Popea, *Arhiepiscopul și Mitropolitul Andrei, baron de Șaguna*, Sibiu, 1979; Idem, *Memorialul arhiepiscopului și mitropolitului Andrei baron de Șaguna sau luptele național-politice ale românilor 1846–1873*, vol. I, Sibiu, 1889; Ilarion Pușcariu, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1900; Ioan Lupaș, *Viața și faptele Mitropolitului Andrei Șaguna*, Sibiu, 1913; Keith Hitchins, *Orthodoxy and Nationality. Andrei Șaguna and the Rumanian of Transylvania. 1846–1873*, Cambridge, Massachusetts and London, England, 1977; *In Memoriam. Mitropolitul Andrei Șaguna 1873–2003*, Cluj-Napoca, 2003.

Despre învățământul confesional sâtesc din Transilvania vezi: Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800–1867*, București, 1971; Simion Retegan, *Satul românesc din Transilvania, ctiitor de școală, 1850–1867*, Cluj, 1994; Idem, *Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867–1875)*. Studiu introductiv, ediție îngrijită, note și comentarii de Simion Retegan, Cluj-Napoca, 1994; Idem, *Parohii, biserici și preoți greco-catolici din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1849–1875). Mărturii documentare (1849–1875)*. Numai despre epoca lui Șaguna vezi: Gheorghe Tulbure, *Școala sâtescă din Ardeal în epoca lui Șaguna*, Cluj, 1938. Pe tot spațiul românesc vezi: *Istoria românilor*, vol. VII, tom. I, 1821–1878. Coordonator Acad. Dan Berindei, București, 2003, p. 813–824. Despre atenția acordată de mitropolitul Ioan Vancea și de unele Vicariate problemei școlare vezi: Ioan Cârja, *Biserica și societatea ...*, la cap. III, p. 131–139; Mirela Andrei, *La granița imperiului. Vicariatul greco-catolic al Rodnei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 2006, la cap. V, p. 258–319. Multe date privind situația învățământului popular din Transilvania în *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849–1918. Documente*, Vol. II (31 decembrie 1851–15 iulie 1859), volum întocmit de Simion Retegan (coordonator), Dumitru Suci, Mádly Lorand. Colaboratori George Cipăianu, Rodica Sofronie, București, 2004, (în continuare *Mișcarea*); *Crâmpete din istoria Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania. Eparhia Sibiului către Protopopiatul Solnoc II. Corespondență (1 octombrie 1845–20 decembrie 1874)*, vol. I. Coordonator Dumitru Suci, autori Dumitru Suci, Alexandru Moraru, Flaviu Vida, Cosmin Cosmuța, Cluj-Napoca, 2006, (în continuare *Corespondența*).

dezvoltarea învățământului popular, de politica regimului neoabsolutist în acest domeniu, dar și de raporturile adesea discordante și antagonice dintre cele două Biserici române, unită și ortodoxă. Puterea de influență și prestigiul lui Șaguna a scăpat școlile confesionale neunite de superinspecția unui episcop străin, a trecut-o în mâinile lui și a Consistoriului sin Sibiu și printr-o practică susținută pe teren a pus și Ministerul Cultelor să recunoască în 1859 în mod expres aceste realizări, inclusiv drepturile protopopilor și parohilor în materie confesional-școlară.

Într-o epocă dominată de Concordatul cu Roma și de ofensiva mai mult sau mai puțin directă pentru generalizarea Unirii printre românii din Marele Principat al Transilvaniei, ierarhul ortodox pus în pericol de a-și pierde turma sufletească, refuză categoric armonizarea eforturilor materiale comune cu greco-catolicii în încercările de a se obține aprobarea înființării unei Academii Naționale Române sau măcar a unei Academii de Drept comune și se opune înființării de către români a școlilor mixte unite și neunite, chiar în zonele cele mai sărace ale acestuia. Poziția Sibiului dar și a Blajului prozelit a provocat nemulțumirea și disperarea elitelor laice românești, care în plină epocă modernă, situau naționalul înaintea confesionalului și regretau din suflet certurile dintre Blaj și Sibiu, pe care le doreau înlăturate din spectrul vieții publice, premiză în abordarea comună a tuturor problemelor învățământului național.

Ne-am oprit în acest articol și asupra începuturilor școlii confesionale catolice din Târgu Lăpuș, care constituie în sine un material interesant pentru un studiu de caz, fiind un fel de termometru ce înregistra temperaturile înalte ale unor diferende dure ivite în susținerea unor școli de altă confesiune și în problematica școlilor mixte în general. Școala era catolică, dar cu precădere catolică de rit grec, la construcția ei au participat și ortodocși și romano-catolicii din zonă, cu sume mai modeste. Suspiciunile s-au declanșat repede, cele dintre greco-catolici și romano-catolici s-au stins ușor, dar conflictele dintre uniți și neuniți au durat anii întregi și au exasperat opinia publică românească din întreaga Transilvanie. Ne propunem să reconstituim punctele de vedere românești greco-catolice și ortodoxe privind construcția și susținerea școlii, precum și întreaga ei istorie.

Uniții și protopopul Dimitrie Varna agreau colaborarea cu Locotenența în privința contribuțiilor tuturor locuitorilor, indiferent de confesiune, la ridicarea școlii catolice din Târgu Lăpuș, unde să-și trimită copiii la învățătură. Locotenența a stabilit că pentru plata a patru învățători, a unui director și a doi catiheți era necesară suma da 3000 de florini și a ordonat preturii din Dej să investigheze dacă sătenii din pretura Lăpușului consimt la solvirea banilor. Dacă neuniții și celelalte confesiuni nu se angajau, fondarea școlii rămânea în competența exclusivă a greco-catolicilor. La început ortodocșii au consimțit să contribuie, dar la presiunea lui Șaguna au dorit să se retragă, inamicii școlii au pierdut două procese, forțele s-au reunificat în 1857 și în 1858 episcopul Ioan Alexi a binecuvântat piatra de temelie a edificiului. Locotenența a aprobat punerea școlii sub Inspecția și Directoratul Ordinariatului din Gherla, unde învățătorii să fie români greco-catolici știutori de maghiară și germană, uniții cerând înaltului for administrativ să împiedice toate încercările de a stinge colaborarea interconfesională în problema școlară. La insistențele dușmanilor, a intrigilor și a pârilor, Locotenența a trimis o comisie de anchetă și de sondare a populației contribuitoare formată din consilierii școlari de stat Carol Fesztl, Pavel Vasici, translatorul Andrei Mureșan și „comisul” lui Șaguna, protopopul Partenie Trombitaș.

În timpul anchetei, Carol Fesztl a fost corect și a respins cererea romano-catolicilor ca Direcțiunea școlii să intre sub competența Ordinariatului catolic de rit apusean pe motiv că pentru o minoritate maghiară catolică de rit latin nu prejudiciază interesele unei majorități române catolice de rit grec. Toate intrigile ulterioare ale romano-catolicilor efectuate pentru a impune și un învățător de confesiunea lor plătit mai mult de greco-catolici decât de ei, în

condițiile în care uniții au plătit pentru susținerea și dotarea învățătorilor 1097 de florini și romano-catolicii, împreună cu reformații doar 127 florini, au fost înlăturate în urma energicului Sobor protopopesesc din Suciul de Jos. În schimb, în timpul anchetei ortodoxiei contribuitorii au răspuns la prima întrebare că dacă s-au hotărât odată să contribuie la susținerea școlii, nu renunță la decizia lor. Protopopul Dimitrie Varna afirma că Partenie Trombitaș, care învățase lecția de acasă (deci de la Șaguna), pe care urma să o recite la Lăpușul Unguresc, s-a amestecat în popor, l-a făcut să se răzgândească în interes propriu, deși a fost admonestat de Fesztl că procedura lui nu era corectă. „Nepriceputul cler și popor greco-oriental”, spunea Varna, s-a lăsat ademenit de vorbele „pline de venin” ale emisarului șagunist și ortodoxiei au renunțat solemn la vechiile angajamente făcute cu uniții. Mai mult, „unii apostoli fanatici ai întinericului” au încercat să-i sperie pe țăranii uniți că fără contribuția ortodoxilor vor fi împovărați cu plata unor sume mari de bani și ar fi mai bine să trecă la neuniți, dar pericolul a fost evitat. Oricum, din dotația anuală a școlii de 2400 florini s-au pierdut 1176, grație retragerii ortodoxilor și acestui incident trist ce va rămâne în posteritate ca o „sfâșiere de tristă memorie”.

În urma anchetei, Locotenenta a aprobat cererea lui Șaguna ca ortodoxii să nu mai fie nevoiți să cheltuiască pentru școli de altă confesiune decât a lor și a ordonat ca uniții din pretura Lăpușului și o parte din cei ce locuiau în districtul Cetății de Piatră împreună cu romano-catolicii din satele mixte și comuna reformată a Lăpușului Unguresc să susțină anual școala cu 1224 florini, din venitul crăsmăritului pe trei luni, din dobânziile și obligațiile împrumutului național sau din alte venituri comunale. Cei trei învățători care predau materiile prevăzute de Ministerul de resort la 23 martie 1855 și doi catiheți, unul greco, altul romano-catolic, erau remunerați cu 1090 florini, restul de 134 florini urmând să fie depuși la casa preturii cezaro-regale pentru formarea unui fond școlar. Toți părinții care nu contribuiau la susținerea școlii și aveau copii ce învățau acolo, plăteau didactrul (taxa școlară) și anume, pentru un elev de clasa I, 1 florin și 20 de creițari, clasa a II-a, 3 florini și 13 creițari, clasa a III-a și a IV-a, 4 florini și 20 creițari. Nici un contribuitor greco sau romano-catolic și reformat, care plătea dare directă nu era scutit de plata salariilor dascălilor, banii se adunau în rate anticipative, la fiecare pătrar de an, în lăzile comunale, de aici erau transferați oficiului cercual care îi va depune la preceptura cezaro-regală din Lăpușul Unguresc, de unde vor ajunge la destinație. Protopopul unit era încântat că în primăvara lui 1859 școala arăta ca un edificiu măreț ce făcea cinste numelui de român, deși lucrările erau finisate doar la parter în cele patru clase, rămânând etajul nefinisat spre paguba școlii și bucuria dușmanilor săi. Clădirea a costat 8000 de florini și în 1859 au mai fost angajați încă 2 dascăli.

Sperând că Satana dormita, uniții au încercat să-și reunească forțele cu ortodoxii și au dorit să reînvie vechea armonie la 5 iulie 1860, când erau pregătite toate condițiile ca protopopul unit Ioan Dragomir și cel neunit Vasile Cosma să semneze protocolul de colaborare. Dar spiritul lui Iuda s-a trezit din nou și un preot ortodox l-a informat pe Șaguna de această încercare și de faptul că în școala din Lăpușul Unguresc se făcea propagandă intensă și intempestivă care primejduia și strica tineretul școlar greco-oriental. Șaguna interzice categoric supușilor săi sufletești să contribuie cu bani pentru școală iar sumele alocate în anii trecuți să fie lăsate uniților drept pomană. Un alt circular al lui Șaguna din 1862, lung cât Evanghelia lui Lazăr, a zădărnicit o tentativă asemănătoare a prepozitului Macedon Pop și a judeului suprem comitatens Gabriel Manu și astfel etajul I a rămas neterminat. S-a recurs la arendarea parterului unui negustor și la construcția rapidă a etajului, o perioadă parterul urmând a fi folosit ca prăvălie și etajul ca școală. Construcția a fost finanțată din arendă, din vânzarea unor obligațiuni și din donațiile obținute de la episcopul Ioan Vancea de Buteasa, canonicii, preoții și creștinii greco-catolici din Eparhia

Gherlei în 1867. Cheltuielile au fost de 1532 de florini și 76 de creițari și au depășit cu 209 florini și 45 creițari suma adunată care era de 1323 florini și 31 creițari, diferența urmând a fi achitată cât mai repede posibil.

Optimizat că edificiul școlar s-a ridicat din „tristele sale ruine” spre bucuria oricărui român binesimțitor „om cuminte și simț uman”, Dimitrie Varna are din nou emoții, se întristează când inamicii aduc pe tapetul unei ședințe a comitetului comitatens problema școlii din Lăpușul Unguresc. Constatând că de mai mulți ani, uniții și neuniții nu se puteau nicidecum împăca, comitetul comitatens în frunte cu președintele său a decis ca greco-catolicii să-i despăgubească pe toți ortodocșii care de bunăvoie au contribuit la susținerea ei, și tot de bunăvoie au renunțat la ea. Dacă uniții, proprietarii de fapt ai școlii, nu erau capabili să-i despăgubească pe ortodocși și pe reformați, școala trebuie scoasă la licitație, cu „doba” spre vânzare. Un spectru negru îi apare în fața ochilor lui Dimitrie Varna care se teme că și împărțirea banilor rezultați din vânzare se va face după repartizarea sibiană „potrivit metodei împărțirii veșmintelor lui Iisus Christos între evreii necredincioși”. Varna cade din nou în disperare și necaz deoarece concepea timpul parcurs de toți ca un secol al luminării bazat pe deviza cultivării și propășirii poporului unde asemenea lucruri ar fi trebuit să nu se întâmple. El respinge categoric ideea ca uniții să-i despăgubească pe neuniți care de 12 ani nu și-au oferit crucerul pentru susținerea școlii, lăsând toate greutatea pe umerii greco-catolicilor. Groaznica propunere a comitetului comitatens a fost însă stopată energic de Gabriel Manu care i-a negat orice fel de competență în materie pe motivul rațional că fosta Locotenentă, care a fixat normele pentru organizarea instituției, a dispus ca toată organizarea acesteia să treacă sub autoritatea Ordinariatului greco-catolic de Gherla. În aceeași ședință comitatensă, Andrei Frâncu a remarcat că majoritatea deținuților de la închisoarea din Dej proveneau din zona Lăpușului, fapt ce demonstra și pretindea în mod imperativ ca școlile și educația să se întărească, să influențeze în bine poporul. Era grav dacă în asemenea condiții cineva propunea ca școlile să nu se înmulțească ci să se desființeze și din cele care existau prin vânzări la licitație sau alte metode. Varna aduce mulțumiri lui Gabriel Manu, salvatorul și al doilea întemeietor al școlii, își pune nădejdea în episcopul Ioan Vancea de Buteasa, plin de merite pentru biserică, școală și națiune, prin acțiunea cărora se va asigura un viitor mai fericit, prosper, fără valuri și convulsii pe seama școlii din Lăpușul Unguresc. În anul școlar 1867–1868, 1/3 din elevi erau greco-orientali, romano-catolici și de alte confesiuni și 2/3 erau greco-catolici. Întrucît pe parcursul crizei unii învățători s-au retras, Vancea a mai angajat un dascăl plătit de el anual cu 120 florini, promițându-i în scurt timp un salariu de 200 florini. Bucuros că răutăcioasele mașinațiuni ale inamicilor care ani întregi au dorit ca școala sau să piară sau să cadă pradă în mâinile lor, Dimitrie Varna își încheie lunga și tumultoasa sa istorie cu deviza „Dumnezeu cu noi și cu sfânta noastră cauză”.²

În alte corespondențe de presă se recunoaște că uniții și neuniții din nordul comitatului Solnocului Interior (sau „Dinlăuntru”), erau cei mai săraci din Transilvania, motiv pentru care situația școlară era mai mult decât precară. Lucrurile s-au putut ameliora grație activității filantropice a fostului pretor cezaro-regal Elia Mitkiewitz și a protopopului unit Ioan Dragomir care au acționat sub auspiciile lui Ioan Alexi. Inițiativa întemeierii școlii din Lăpușul Unguresc data din 1854, poporul peste deosebirile confesionale, a acceptat să contribuie împreună la cheltuieli, astfel că românii din cercul Lăpușului și din cercul Copalnic-Mănăștur au acționat sub deviza „Viribus unitis”. În 1856 lecțiile s-au ținut în casă închiriată și în 1858 școala era ridicată și parțial finisată având la etaj 6 odăi de clasă și la

² „Concordia”, VIII, 1868, nr. 1–562, 16/4 ianuarie, p. 381, nr. 2–563, 19/7 ianuarie, p. 384–385, nr. 11–673, 20/8 februarie, p. 420–421, nr. 12–674, 23/11 februarie, p. 424–425.

parter 4 odăi. Uniții considerau că un asemenea edificiu școlar ar aduce onoare oricărui oraș din Marele Principat al Transilvaniei. Corespondentul greco-catolic care semna cu B. consideră că stricarea armoniei dintre frați a început de la pâriile unui preot greco-oriental la Sibiu inspirat de spiritul Satanei care preferând să miroase tămâia sfințită decât să vadă și să suporte coîntelegerea dintre frații de același sânge, și-a vârât coada și unghiile nimicind-o dintr-o lovitură.

După ce Locotenența a scutit 12 comune ortodoxe de orice contribuții pe seama școlilor confesionale mixte, și mai ales pentru cea unită din Lăpușul Unguresc (care nu era mixtă, ci catolică din punct de vedere confesional), celelalte 46 comune unite plăteau anual pentru școală 1224 florini, din care 1090 erau destinați pentru salariile dascălilor, iar restul de 134, cu alți 100 ce se percepeau de la părinții elevilor de alte confesiuni cu titlul de taxă școlară (Schulgeld) se alocuau pentru înființarea unui fond școlar. Anual școala era frecventată de câte 100–200 elevi, dintre care 60–70 greco-catolici, 20–40 greco-orientali, 10–20 romano-catolici, 3–6 reformați, 2–4 israeliți și din părțile Ungariei veneau câte 10–20. Învățători supleanți au fost în 1857 pedagogul Iacob din Feldru, în 1858 Elie Berciu, I. Bușită, ca învățător primar cu leafă de 420 florini, indemnizație de locuit 52, Laurențiu Caba, docent și catihet cu 367, Teodor Rotariu cu 252, Lucaci Nagy, catihet romano-catolic cu 52 florini anual. La școala lăpușneană se preda religia, citirea română, ungară, germană, gramatica română, ungară, germană mai puțin după 1860, istoria patriei, geografia, aritmetica, desenul, geometria, istoria naturală, economia, fizica și cântările. Corespondentul B. afirmă că după retragerea ortodocșilor, copiii lor erau primiți ca și ceilalți străini doar după plătitarea taxei școlare de 3–4 florini anual³, pe când conform altor surse, ortodocșii au fost de multe ori scutiți de Schulgeld.

Ortodocșii consideră că sumele alocate de ei școlii catolice din Lăpușul Unguresc, ca și materialele de construcție și zilele de lucru prestate în cuantum de 1190 florini pe obligațiuni, 617 florini și 75 creștari bani gata, câțiva stânjeni de piatră, 8 bucăți lemne de construcții și 118 zile de lucru au fost obținute prin abuz de organele locale de stat și de cei interesați. Așa s-au petrecut lucrurile la Borcut, Văleni, Dobric, Dobriținaș, Costeni, Cupșeni, Libotin, Mașca, Peteritea, Poiana Porcului, Rogoz, Rohia, Stoiceni, Suciul de Jos și Ungureni. Juzii și bătrânii comunali s-au supus fostului pretor Elie Mitkiewitz să contribuie la susținerea școlii catolice din Lăpușul Unguresc, fiind timorați că dacă nu-i execută poruncile, nu mai erau nici juzi, nici bătrâni sătești. În aceste condiții ei au nesocotit sfatul preoților ortodocși din comunele respective să nu plătească nimic din lăzile comunale pentru școli de altă confesiune fără consultarea comunităților. Parohul Samuil Cupșa combate categoric pretenția clerului unit că juzii comunali și câte doi bătrâni sătești pot lua orice hotărâri în numele comunităților care i-au ales. Dacă se raționa astfel, juzii și bătrânii satelor puteau să le și aprindă, fără să răspundă ca reprezentanți ai comunităților. Membrii antistiilor comunale nu puteau dispune de destinația banilor fără acordul expres al mirenilor din comunități, care a lipsit în toate cazurile menționate. Cupșa părtinește clar opinia mai marelui său bisericesc care nu recunoștea organelor executive de stat să încalce în anumite limite autonomia confesională școlară ortodoxă, măsurile acestora le definea ca ilegale, impuse sau octroate neregulamentară și pe cele mai multe le scotea din funcțiune în problema finanțării școlilor catolice sau mixte. Parohul ortodox își întrebă mai mult sau mai puțin retoric „colegii” uniți cum îndrăznesc să le pretindă neuniților tot timpul bani când unul din capii școlii din Lăpușul Unguresc a spus clar că decât să vadă ortodocși cu influență în jurisdicția și conducerea ei, mai bine îi pune o majă de praf de pușcă la bază și o aruncă în aer ca să devină într-un minut ruină.

³ „Amicul Școalei”, 1861, nr. 43, 28 octombrie, p. 348–350.

Cupșa nu neagă că unii învățători uniți sunt bravi, mai ales pentru confesiunea lor, dar nu pentru ortodocși, față de care s-au dovedit a fi destul de găunoși. Învățătorii din Lăpușul Unguresc îi condiționau pe părinții ortodocși care doreau să-și dea copiii la școală să treacă la Unire și în general elevii greco-orientali, spunea Cupșa, erau tratați ca a cincina roată de la car și îi întrebă malițios dacă asemenea tratamente le-au învățat la Viena sau la Praga și au venit să le aplice în zonă. Cupșa pretinde sentențios ca banii smulși de pretorul Elia Mitkiewitz în neoabsolutism de la juzii și bătrânii comunităților, fără învoirea acestora, trebuie să fie dați înapoi ortodocșilor și doar dacă existau donații după 1861, acestea să rămână uniților drept pomană. El respinge acuzația uniților că neuniții blocau progresul culturii în protopopiatul Solnoc II dând exemplu sinodul protopopesec din Costeni, din 30 noiembrie 1864. Aici s-a hotărât ca protopopul și doi preoți să facă o vizită tractuală pentru lămurirea poporului despre necesitatea îmbunătățirii veniturilor preoțești, a salariilor învățătorilor și pentru o bună frecvență a școlilor de către elevi. Fiecare comună bisericească urmărea lunar stadiul rezolvării acestor probleme importante din viața comunităților și pe această linie s-au raportat succese sigure, oamenii își plăteau taxele cuvenite, școlile își desfășurau bine activitatea prin ajutor benevol, nu prin execuții silite cum pretindeau uniții. Chiar unde greco-orientalii aveau dascăl bun, ca, de pildă, în Rohia, pe Iov Pop, calificat, bine pregătit, absolvent al cursului pedagogic, plus 6 clase gimnaziale și cu succese în procesul de învățământ, plătit cu un salariu modest, dar fiind un bun gospodar și proprietar, nu pretindea mai mult de la bieții săteni, totuși Dimitrie Varna i-a determinat pe uniții lui minoritari în Rohia, să-l angajeze și pe dascălul unit Filip ce funcționa și în 1868, cu o leafă și mai mică de 10 florini. Cupșa întrebă publicul, date fiind aceste fapte, cine anume pune stăvilă creșterii salariilor dascălilor, uniții sau ortodocși? Cupșa nu era de acord nici cu despăgubirea de după 1861 deoarece și Sfânta Scriptură spunea că „numai cine are două haine să dea una la cine n-are” și pretinde că elevii ortodocși fiind rău tratați, se mutau la alte școli, și doar după ce a venit ca învățător Teodor Roșu, elevii au început să frecventeze din nou școala din Lăpușul Unguresc⁴.

Am reconstituit pe larg controversese dintre uniți și neuniți, mentalitățile lor în materie școlară în general, și în problema școlii din Lăpușul Unguresc, în special, doar cu intenția de a măsura întrucâtva temperaturile înalte la care au ajuns disputele și conflictele în epocă. La acestea trebuie adăugat și impactul asupra publicului cititor din cercul Lăpușului și din întreaga Transilvanie, care întreținea o situație încordată, nervoasă, defavorabilă unei colaborări fructuoase în domeniul confesional-școlar românesc și o atmosferă înveninată de interminabile reproșuri. Documentele vremii demonstrează toate fazele evoluției problematice în cauză legate de ancheta locotenențială, retragerea ortodocșilor de la cheltuielile comune, atitudinea reală a pretorului Elia Mitkiewitz în materie școlară. Acest funcționar a lăsat o amintire fericită de mic patron sau mecenat între uniți, și una nefericită, de respingere în memoria ortodocșilor.

După ce episcopul Andrei Șaguna anunță decizia locotenențială privind scutirea ortodocșilor de taxe pentru alte școli confesionale⁵, comunele din zonă divulgă ca ilegale vechile angajamente, dar pretind și restituirea banilor pentru a-i folosi la construcția școlilor proprii, biserici noi sau să și le repare pe cele vechi. Bineînțeles că aceste pretenții și atitudini au stârnit alte certuri și convulsii între cele două confesiuni române. Restituirea sumelor a fost o chestiune spinoasă care nu s-a bucurat de succes în cele mai multe cazuri și o vreme autoritățile au încercat să-i silească pe ortodocși să-și respecte angajamentele vechi. Obștea bisericească ortodoxă din Libotin prin parohul Dionisie Filip și învățătorul Pavel

⁴ „Telegraful român”, XVI, 1868, nr. 21, 14/26 martie, p. 83–84, nr. 47, 13/25 iunie, p. 186–187, nr. 48, 16/28 iunie, p. 189.

⁵ *Correspondență*, p. 205.

Filip se plâneau în 21 ianuarie 1859 protopopului Vasile Cosma că n-a scăpat de cheltuielile pentru școala din Lăpușul Unguresc. Greco-catolicii în număr de doar 34, față de 160 de ortodocși, au plătit dascălul unit din Lăpușul Unguresc din lada satului, de unde au trimis și 12 florini pentru o fundație la școala respectivă. Creștinii greco-orientali cer ca partea plătită de ei pentru școala greco-catolică din Lăpușul Unguresc să li se restituie în bani, pentru a-i depune în continuare în lada comunei sau pentru a-și construi o școală nouă de confesiune ortodoxă în Libotin.⁶ În aceeași zi, obștea bisericească din Poiana Porcului, în frunte cu parohul Ilie Hărăguș, îl solicită pe protopopul Vasile Cosma, ca pe unul ce avea putere, să intervină pentru ca partea ei din lada satului să-i fie restituită și să obțină bani împrumut pentru repararea bisericii care avea datorii și ducea lipsă de veșminte preoțești. Din lada satului greco-catolicii predau școlii din Lăpușul Unguresc două obligațiuni de stat.⁷ La 12 martie 1859 obștea ortodoxă din Libotin, emite o adeverință semnată de dascălul Pavel Filip, preoții Constantin Filip și Dionisie Filip, prin care își exprimă dorința să primească înapoi banii sau obligațiile din împrumutul imperial pentru a reinnoi acoperișul și pardoseala bisericii, zidirea unei școli și a unei capele în cimitir. Sătenii nu consimt ca acești bani să fie folosiți în alte scopuri decât numai în cele dorite de obște.⁸

Asemenea cereri erau îndreptățite și în consonanță cu o circulară a episcopului Șaguna în care-i sfătuia pe supușii săi sufletești să ceară ei înșiși de la pretură obligațiile pentru banii ce i-au împrumutat împărăției și să declare solemn că nu sunt de acord ca banii să fie folosiți fără învoirea lor. Dacă nu venea un răspuns prompt, să aștepte 2–3 săptămâni răspunsul de la pretură și dacă nu-l vor primi sau nu li se vor da obligațiile, să facă recurs la prefectură; dacă nici aici nu vor reuși, cazurile să-i fie raportate la Sibiu pentru a lua el însuși măsurile necesare. Credincioșii să nu se certe cu pretorul, dar să-i spună hotărât că trebuie să-i mulțumească pe creștinii ortodocși, deoarece tot posesorul este stăpân pe banul lui.⁹ Pretura, instituție a administrației locale de stat a regimului neoabsolutist ce încheiase Concordatul și întărea Biserica Romană putea să îndrepte cu preferință dobânzile sau obligațiile din împrumutul imperial spre bisericile și școlile confesionale catolice sau mixte. Episcopul Andrei Șaguna nu putea accepta, ca și banii ortodocșilor să fie folosiți în asemenea scopuri. Nici măcar în școlile confesionale mixte greco-catolice și greco-ortodoxe procedura nu era considerată binevenită, deoarece Sibiul își concentra forțele strict spre cele curat neunitate. Cupșenii cer și ei înapoi banii din împrumutul de stat aflați în lada satului pentru a-i folosi în interesul bisericii și a-și construi școală proprie ortodoxă, cerere exprimată și de frații lor de credință din Dobricul Lăpușului și Rogoz.¹⁰

Cât despre pretorul Elia Mitkiewitz care făcea parte din cohortele de funcționari din Cisleithania trimiși în Marele Principat al Transilvaniei de regimul neoabsolutist al lui Alexander von Bach, credem că era sincer atașat de principiul luminării poporului prin școală și uneori era chiar șocat de rămânerea în urmă a românilor din pretura lui în această privință. Mitkiewitz nu era interesat de certurile confesionale interromânești și ordona clar ca protopopii și parohii uniți și neuniți, ca și mirenii lor, să acționeze concentrat și concertat în ridicarea școlilor și plățirea unor dascăli competenți și eficienți. Acest lucru îl interesa în primul rând, chiar dacă în calitatea lui de catolic ar fi preferat, probabil, generalizarea catolicismului printre românii din Transilvania și a părținit categoric școala greco-catolică

⁶ Idem, p. 207.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem, p. 210. Din lada satului s-au luat pentru clădire o obligație de 100 florini în argint și s-au achitat în 1856, 15 fl. m. c., în 1857, 17 fl. m. c., în 1858, 28 fl. m. c., în total 60 fl. m. c. bani peșini.

⁹ Ibidem, p. 209.

¹⁰ Ibidem, p. 211, 212, 213.

din Lăpușul Unguresc, ca și pe cele mixte din unitatea administrativă, ce o conducea și de care răspundea în fața Locotenenței. Mitkiewitz constată că progresul tineretului școlar era lent, greoi, deoarece lipseau învățătorii capabili și comunitățile erau prea sărace. El a propus ca mai multe sate să-și construiască o școală corespunzătoare și să plătească un dascăl valoros. Pretorul îl convoacă pe Vasile Cosma și pe preoții subordonați să se prezinte la sediul preturii din Lăpușul Unguresc, în data de 29 octombrie 1859, însoțiți de juzi și de unii membrii din antistiile comunale, pentru a trece la fapte.¹¹ Propunerea era logică și benefică, dar presupunea cheltuieli mari și nu s-a putut aplica integral tot din cauza sărăciei de multe ori constatată de pretor în rapoartele sale. Mitkiewitz l-a anunțat pe Vasile Cosma că pentru Rogoz, Libotin, Suciul de Jos s-au fixat salariile preliminare ale dascălilor de 25, 30 și 50 de florini. Protopopul trebuie să găsească învățători capabili să asigure progresul elevilor iar salariul său de 120 de florini pe an se va achita din casele comunale și de la părinții elevilor. Mitkiewitz îl obligă ca împreună cu parohii să țină o evidență clară a copiilor de vârstă școlară, să-i atenționeze și pe juzi că trebuia asigurată o bună frecvență a școlii și părinților să li se explice clar că trimiterea copiilor la învățătură era obligatorie, (în caz contrar puteau fi pedepsiți conform regulamentelor în vigoare). Nu erau exceptați decât pruncii de tot săraci care nu aveau îmbrăcăminte de iarnă, dar vara puteau veni la școală și în cămăși, dacă nu le lipsea hrana necesară. Mitkiewitz a sondat și părerile sătenilor în problemele școlare care i-au confirmat că ar fi de acord ca mai multe comunități să-și construiască o școală și să salarizeze un dascăl bun, însă și acolo unde mai multe sate s-au hotărât să întrețină școala într-o singură localitate (ceea ce însemna că elevii din celelalte făceau naveta), odăile de clase nu erau pregătite și în comunele respective exista un singur învățător calificat. În aceste condiții căpeteniile comunităților și părinții pruncilor școlari l-au rugat pe Mitkiewitz ca până la 1 noiembrie 1860 fiecare comunitate în parte să-și plătească separat dascălul său și să-și țină școala ca până atunci. Programul și frecvența școlară să fie strict respectate și protopopul să așeze în fiecare sat învățător bun. Pretorul speră din suflet că până în vara anului 1860 se vor construi școli în satele stabilite și vor fi pregătiți mai mulți dascăli demni de numele funcției lor.¹²

Elia Mitkiewitz n-a mai prins multe veri în Transilvania pentru a urmări și supraveghia mersul lucrurilor deoarece regimul neoabsolutist pe care l-a servit a căzut și, probabil, s-a întors acasă împreună cu alți funcționari „octroaiți”, deci numiți și trimiși pe cale executivă de Viena aici pentru a-i aplica politica centralizatoare. Oricum, intențiile lui bune pentru dezvoltarea învățământului popular românesc sunt, după părerea noastră, incontestabile și trebuie să fie deasupra conflictelor unito-ortodoxe în domeniul școlilor. Uneori funcționarii administrației locale de stat înregistrau situații incredibile astăzi și ordonau îndreptarea lucrurilor de urgență. Subcomisariatul cezaro-regal al Reteagului îl atenționa la 30 iulie 1853, prin Fodoran, pe protopopul Vasile Cosma că în parohia Dobricelului (azi Dumbrava) s-a constatat că nici parohul, nici învățătorul nu știau scrie, astfel că înaltele porunci venite de la Viena pentru răspândirea științei de carte în popor nu se puteau aplica și progresul tineretului școlar era blocat. Protopopul să se conformeze instrucțiunilor în vigoare, să găsească un dascăl înzestrat cu știință pentru comuna Dobricelului, să-i fixeze leafa potrivit, deoarece numai prin oameni competenți copiii puteau fi bine instruiți și se asigura obținerea unor rezultate bune la examenele din școlile comunităților. Procedul trebuia extins asupra tuturor satelor aflate sub autoritatea bisericească și școlară a protopopului Vasile Cosma.¹³

¹¹ Ibidem, p. 219.

¹² Ibidem, p. 220–221.

¹³ Ibidem, p. 158–159.

Construcția unor școli noi, salubre, încăpătoare, care să corespundă regulamentelor de stat și bisericești ce urmăreau dezvoltarea învățământului popular confesional, a fost un proces greu, de lungă durată, care s-a derulat și a depășit în timp regimul neoabsolutist, a trecut în cel semiliberal al lui Anton von Schmerling și în unele cazuri s-a desăvârșit în dualism. Astfel, în 1853–1854 în cele 14 sate din subcerul Lăpușului aflate în subordinea protopopului Vasile Cosma, nu existau clădiri pentru școală, în afară de cea neterminată din Suciul de Jos, nici în comunitățile cu populație mixtă unită și neunită, nici în cele curat ortodoxe. Din categoria școlilor mixte făceau parte Poiana Porcului, Cupșeni, Libotin, Dumbrava, Ungureni, Rohia, Suciul de Jos, Lăpușul Dobricului care împreună cu satele curat greco-orientale prezentau o situație dramatică pe teren. În schimb, după 20 de ani de cheltuieli, eforturi și investiții, dar și de „secetă” în domeniul construcției de școli, a căzut și „ploaia mănoasă” atât de mult așteptată și dorită. În 1873 tabloul apare cu totul altfel, progresele înregistrate în construcții sunt certe și oferă o notă de optimism îndreptățit prin Protocolul școlar elaborat în acest an. Dacă în Borcut, Dobricul Lăpușului, Poiana Porcului, școlile se aflau în plină construcție dar nu erau finisate, în Dămăcușeni, Dumbrava, Inău, Costeni, Cupșeni, Libotin, Rogoz, Rohia, Stoiceni, Suciul de Jos, Ungureni, starea edificiilor școlare era notată și considerată bună, la Răzoare și Peteritea era cotate ca fiind foarte bună. Toate școlile erau înzestrate cu grădini cu pomi, cu excepția Borcutului. Învățătorul Pavel Bolbosu era absolvent de curs pedagogic și era plătit cu 80 de florini din lada comunală a Borcutului. În 1873, în semestrul I, școala lui a fost frecventată de 21 de băieți și doar 4 copile, iar 29 de băieți și 26 de fetițe nu au fost la școală; în semestrul II în rubrica frecvenței școlare nu figurează nici un elev iar la a cea a absențelor sunt înregistrați 49 de băieți și 30 de fetițe. Iosif Boțiu predă la Dămăcușeni, avea 4 clase normale, era plătit cu 87 de florini de părinții pruncilor, frecvența și absențele pe cele două semestre erau 34 băieți, 20 fetițe prezenți, la 22 și 11 absenți, și 10 băieți, nicio copilă prezenți la 46 băieți și 31 fete absenți. Dimitrie Perhaiță, absolvent de pedagogică, predă la Dobricul Lăpușului, fiind plătit cu 40 florini din lada comunală. În semestrul I avea prezenți 4 băieți și trei fete, contra 11 băieți și 4 copile, absenți. În semestrul II, niciun prezent, absenți fiind 15 băieți și 7 fetițe. La Dumbrava Ioan Bodea era absolvent dublu de curs clerical și pedagogic, era plătit cu 51 de florini din lada comunală. În semestrul I a avut 24 băieți, 4 copile, prezenți, contra 25 și 33 absenți; în semestrul II n-a mai avut pe nimeni la școală, înregistrându-se 49 băieți și 37 fetițe la rubrica absenți.

Teodor Hereșiu, pedagog absolut, funcționa la Costeni, era plătit cu 40 de florini din lada comunală, în semestrul I a înregistrat 30 de băieți, 14 copile, prezenți, contra 29 și 29 de absenți, în semestrul II, n-a mai venit niciun copil la școală, lipsind 59 băieți și 43 de fetițe. Ioan Ungur, care a terminat 4 clase normale, predă la Cupșeni, era plătit din lada comunală cu 121 de florini, în semestrul I. Prezenți au fost 44 de băieți și 27 de copile, contra 35 și 31 absenți; în semestrul II, 30 băieți, 20 de fetițe, prezenți, 49 și 38 absenți. Alexandru Perhaiță, absolvent pedagogic și clerical, era plătit de părinții pruncilor din Libotin. În semestrul I a avut 30 de băieți și 16 copile, prezenți, 58 și 30 absenți; în semestrul II n-a mai venit niciun copil la școală, așa că s-au înregistrat 88 băieți și 16 copile absenți. Vele Mihai era plătit la Răzoare cu 80 de florini de părinții pruncilor. În semestrul I a avut 34 de băieți și 14 fete la școală, 30 și 18 au absentat; în semestrul II prezenți au fost 10 băieți și 6 fete, absenți 56 și 26. La Peteritea, Gavril Tunsu avea 4 clase normale, era plătit cu 49 de florini de părinții pruncilor. În semestrul I a avut 30 de băieți și 10 fete prezenți, 26 și 10 absenți; în semestrul II, n-a mai venit nimeni, înregistrându-se 56 băieți și 30 fete absenți. Nicolae Cina a făcut doar școala populară, predă la Poiana Porcului, primea 60 de florini din fondul școlar. În semestrul I, 10 băieți și 7 fetițe erau prezenți la școală, 50 și 19 absenți; în semestrul II, n-a mai venit niciun copil la școală, absenți fiind 60 și 23. La

Rogoz, Constantin Cosma a urmat 3 clase normale, era plătit din lada comunală cu 60 florini. În semestrul I a avut 38 băieți și 10 fete prezenți, contra 36 și 27 absenți; în semestrul II, 20 băieți și 10 copile prezenți, 54 și 36 absenți. Ioan Pop de la Rohia, avea și patru clase normale, era absolvent de pedagogic și era plătit cu 60 florini, plus patru cupe de cucuruz per elev. În semestrul I au fost prezenți 20 băieți și 8 fete, absenți 10 și 10; în semestrul II, 6 băieți prezenți, nicio fată, înregistrându-se 24 băieți și 18 copile la rubrica absenți. Dascălul Ilisie Griguță, avea doar școala populară primea doar 30 de florini din lada comunală a satului Stoiceni. În semestrul I, a avut 10 băieți și 6 fete, prezenți, 22 și 7 absenți; în semestrul II, 7 băieți prezenți, 32 băieți și 13 copile absenți. George Popovici avea 3 clase normale, primea 80 florini din lada comunei Suci de Jos. În semestrul I erau 25 băieți și 10 fete prezenți, 6 și 6 absenți; în semestrul II, 6 băieți prezenți, 25 băieți și 16 fete absenți. La Ungureni, Demetriu Buda, absolvent de școală populară, primea 40 de florini din arenda cârciumei comunale. În semestrul I avea 30 băieți și 15 fete prezenți, 56 și 34 absenți; în semestrul II, n-a mai venit niciun copil la școală, absenți fiind 86 băieți și 49 copile.¹⁴

Protocolul stă mărturie despre succesul înregistrat în construirea școlilor, o relativă bună pregătire a dascălilor, cu câteva excepții, dar este ilustrativ și pentru frecvența școlară catastrofală din zonă, datorată sărăciei părinților ce-și angajau copii slugi la păstoritul vitelor celor mai înstăriți sau la muncile agricole, iar iarna nu aveau încălțăminte și îmbrăcăminte adecvată pentru a-i trimite la școală.

În regimul dualist, clericii români simt nevoia să înlăture certurile din trecut ivite în problematica școlilor mixte, să împartă și să limpezească apele involburate de decenii de acuzații și reproșuri reciproce și să le transforme, și unii și alții, în școli strict confesionale, considerând ca de pe această poziție le vor putea apăra cu mai mult succes în fața pericolelor de a fi transformate în școli de stat. La 2 iunie 1873, viceprotopopul și inspectorul școlar tractual Demetriu Vășnel îi scria protopopului Samuil Cupșa că străinismul tinde să pătrundă în casele și vetrele românilor și de aici în bisericile și școlile lor, ei fiind asupriți în cauzele naționale și de învățământ. Românii trebuiau să reziste, să se înarmeze cu arma științei și a culturii deoarece prin ele vor împiedica inamicul să-i șteargă din rândul națiunilor europene. Vășnel consideră că starea școlilor din zona Lăpușului nu era bună și deplângea faptul că în cele mixte învățătorii se schimbau anual spre prejudiciul procesului de învățământ, adică odată cel greco-catolic și apoi cel ortodox. El se declară întru totul de acord ca pe viitor greco-orientalii să-și preia și să-și denumească școlile ca școli confesionale ortodoxe și să-și instaleze învățători de confesiunea lor în comunele Cupșeni, unde după șematismul uniților erau în 1867, 225 suflete greco-catolice după conscripția civilă doar 96, în Ungureni 402 sau 392, în Dobricu Lăpușului 287 sau 314, în Poiana Porcului, 120 sau 100, în Libotin 139 sau 59. Protopopul unit ceda celui ortodox 5 comune amestecate cu 1173 suflete greco-catolice după șematismul diecezan și 961 după conscripția civilă cerând în schimb să i se dea ca școli confesionale greco-catolice cu învățători de aceeași confesiune în comunele mixte, Suci de Jos, unde trăiau 463 de suflete greco-orientale și Rohia, cu 452 de ortodocși, deci în total 915 greco-orientali, ceea ce înseamnă că sub jurisdicția lui Cupșa cădeau cu 46 de suflete unite mai mult decât îi reveneau lui din cele ortodoxe. După împărțire se întărea dreptul parohilor în predarea religiei, ca și dreptul poporului asupra școlii, după schemele din trecut, iar învățătorii nu se mai schimbau anual. Calitatea școlilor și denotația de confesionale le vor întări poziția față de stat a cărui legislație le recunoștea dreptul de autonomie.¹⁵

¹⁴ Ibidem, p. 425–426.

¹⁵ Ibidem, p. 421–422.

Acest pact demonstrează că inspectorii și directorii școlari care erau clerici considerau că în cazul celor mixte existau mai puține garanții privind păstrarea autonomiei lor. La 29 septembrie 1873 protopopul Samuil Cupșa îi transmite arhiepiscopului și mitropolitului Procopiu Ivacicoviciu numărul sufletelor greco-orientale și greco-catolice din comunele amestecate Libotin, Cupșeni, Poiana Porcului, Dobricu Lăpușului, Ungureni, Suci de Jos, Rohia. Potrivit protocoalelor parohiale aici trăiau 4626 de ortodocși și după conscripțiile mai noi 1534 de greco-catolici, deci ortodocșii întrec pe uniți cu 3092 de suflete; și dacă se face statistica ortodocșilor după noile conscripții tot ating cifra de 4453 și sunt mai mulți ca uniții cu 2919 creștini. Protopopul își exprimă acordul față de pactul cu greco-catolicii prin care li se cedau școlile din Suci Inferior (sau de Jos) și din Rohia care deveneau unite, greco-orientalii rămânând cu toate celelalte, adică cu Dobricu Lăpușului, Poiana Porcului, Libotin, Cupșeni, Ungureni, unde erau majoritari, exceptând Dobricul Lăpușului, unde uniții îi întreceau ca număr.¹⁶

În 1874 s-a realizat împăcarea și înțelegerea cordială și în privința școlii confesionale unite din Lăpușul Unguresc între românii greco-catolici și greco-orientali. Gabriel Manu, președintele comitetului școlar unit, îi scria la 15 aprilie protopopului ortodox Samuil Cupșa, vechiul adversar al școlii, că îi erau totuși cunoscute sacrificiile comune românești pentru înființarea școlii principale districtuale din localitate. Știa, de asemenea, că după retragerea românilor de confesiune orientală, românii uniți din cercul Lăpușului împreună cu cei din Copalnic-Mănăștur au reușit să conserve existența școlii împotriva decretelor emise de către administrația politică maghiară. Între 1860–1872/3 școala din Lăpușul Unguresc a fost frecventată de 866 elevi, dintre care 764 erau români, după confesiune 521 uniți, 243 neuniți, aceștia din urmă fiind scutiți de plata didactului de 2–3 florini prevăzută de lege. Manu evocă încercările vechi de a revigora armonia și înțelegerea comună pentru susținerea școlii, atât de necesară românilor din district pentru educarea copiilor lor, însă aceste conferințe au naufragiat din considerente și preocupări confesionale neîntemeiate și înguste.

Greco-catolicul Manu constată cu satisfacție că ideea de a susține cu puteri unite școli de calitate, ca cea din Lăpușul Unguresc, a prins din nou rădăcini în cler și popor și s-a împământănit și la Sinoade și la Consistoriile diecezane și arhidiecezane. Protopopul Samuil Cupșa este invitat la o întrunire comună pentru a lua toate măsurile necesare mai ales că adversarii românilor lucrează ziua și noapte să lichideze institutul național școlar cât mai repede. Trebuia încheiat un compromis înțelept, și stabilite definitiv metodele de lucru pentru a asigura conservarea și dezvoltarea școlii principale din Lăpușul Unguresc. Samuil Cupșa, de data aceasta receptiv, întrunește Sinodul protopopesc și încheie înțelegerea sau compromisul cu uniții pe care îl trimite Mitropoliei spre revizuire și aprobare înainte de a fi pus în lucrare.¹⁷

Un sondaj organizat în 1858 de Mitropolia și Arhiepiscopia Română Greco-Catolică de Alba Iulia, cu sediul la Blaj, în privința stadiului în care se aflau școlile populare confesionale și a măsurii în care corespundeau normelor fixate de stat, este deosebit de semnificativ pentru evoluția învățământului românesc la sfârșitul regimului neoabsolutist. Ministerul Cultelor și al Învățământului, ca și Locotenența Marelui Principat al Transilvaniei, nu erau mulțumite de starea reală a școlilor, de frecvența școlară, de numărul școlilor și de calitatea profesională a dascălilor. Mitropolitul Alexandru Sterca Șuluțiu aducea la cunoștința clerului subordonat dispozițiile guvernamentale și locotenențiale privind organizarea școlilor confesionale emise de Ministerul Cultelor și Învățământului la

¹⁶ Ibidem, p. 433–434. Protopopului i s-a cerut raportul printr-un ordin consistorial ca senat școlar emis în 24 august în problema tranșării definitive a problemeticii școlilor în cauză.

¹⁷ Ibidem, p. 447–448.

13 mai 1857. Acestea constituiau un adevărat act normativ de stat care trebuia aplicat pe teren printr-o colaborare armonioasă a funcționarilor publici sau politici din administrația locală cu autoritățile bisericești. Protopopii să trimită tuturor preoților exemplare din acest normativ de stat și să treacă la fapte în sensul celor prevăzute și stipulate. În toate comunele să existe școli bune, salubre și potrivite în proporție cu numărul copiilor de vârstă școlară. Dacă unele sate erau sărace și nu-și puteau construi școli, copiii să fie îndatorați a frecventa școala din satul cel mai apropiat. Băieții și fetele între 6–12 ani să frecventeze școlile populare, la oraș 10 luni, începând din 1 noiembrie până la finele lui august, la sate 9 luni, până la încetutul lunii iulie, în lunile de iarnă până la începutul lucrărilor agricole, în fiecare zi urmând a se ține 3 ore înainte și 2 ore după amiază. Absolvenții de școală populară, între 12–15 ani, urmau școlile de repetiție, inclusiv cei ce învățau o meserie și erau în faza uceniciei. Erau fixate modalități de alegere a dascălilor, competența parohilor locali și a antistiilor comunale în materie școlară, pedepsirea părinților ce nu-și trimiteau copiii la școală, întocmirea unor fonduri școlare pentru acoperirea cheltuielilor necesare. Protopopul se va deplasa în fiecare comună, va convoca parohul, învățătorul, antistii comunali, le va împărți exemplare din acest normativ, le va explica conținutul și îi va îndemna să porceadă la fapte. Șuluțiu își instruia protopopii ca în calitatea lor de inspectori școlari tractuali să viziteze mai des școala și unde lucrurile nu mergeau bine, să recurgă la autoritățile politice pentru îndepărtarea neajunsurilor, deoarece și ele erau îndatorate să privegheze asupra luminării poporului prin școală.¹⁸

Ministerul Cultelor și Învățământului a dispus la 19 aprilie 1858 ca normele de organizare și funcționare, numirea directorilor, catiheților și învățătorilor la școlile populare catolice din Ungaria, să se extindă și asupra celor catolice de rit latin și grec din Transilvania. Locotenența cere Blajului să prezinte un raport privind numirea inspectorilor, alegerea dascălilor la școlile catolice normale și erariale, precizarea școlilor militare de graniță, ce influență au avut comunitățile în așezarea personalului didactic în școli și dacă acestea nu au abuzat de acest drept sau dacă fondatorii privați ai unor școli nu și-au păstrat o influență prea mare în numirea învățătorilor. Trebuiau cunoscute prin ce metode s-au numit dascălii la școlile catolice montane, comunale și salinare care se aflau sub patronaj erarial (de stat) și să se precizeze influența, partea sau proporția în care autoritățile politice au contribuit la instalarea tuturor învățătorilor de la școlile respective.¹⁹

La 21 iunie 1858 arhidiaconul greco-catolic Alexandru Arpadi din Trei Scaune îl înștiințează pe mitropolit că în districtul lui există o singură școală la Poian, dar n-avea dascăl, creștinii nu puteau să asigure unui învățător leafa și cele necesare traiului, așa că elevii frecventau școala romano-catolică. La Ghelinta, cantorul e și dascăl, este ales de comunitate, el ca și inspector școlar nu l-a întărit, însă l-a acceptat parohul locului. Clădire școlară nu există și dascălul învață pruncii să citească, să scrie, rugăciunile și aritmetica în casă privată. La Vișinelu, cantorul e și dascăl și orele se țin în odaia din spate a casei parohiale, destinată acestui scop. În celelalte parohii nu numai că nu existau dascăli, dar lipseau și cantorii deoarece nu știau bine românește. Dacă nu se vor găsi fonduri private sau din casa statului, pentru salarizarea dascălilor, așezarea parohilor și cantorilor în biserici în curând se va stinge toată româניה din Trei Scaune. Alexandru Arpadi nu crede că instrucțiunile din Ungaria se pot aplica și în Transilvania unde nu existau posibilități materiale pentru susținerea inspectorilor și dascălilor. Directorul școlilor catolice, Carol Fesztl a dispus ca uniții să-și trimită copii la școlile romano-catolice din secuime.²⁰

¹⁸ *Mișcarea*, p. 414–415.

¹⁹ *Ibidem*, p. 458–459.

²⁰ *Ibidem*, p. 462–463.

Arhidiaconul Ioan Căpuianu raporta că în tractul Alecușului nu există școli normale și triviale erariale, nici militare de graniță sau montane, camerale și salinare și niciun individ nu a înființat școală catolică. În tract existau școli populare, dar numai 2 sunt construite, în unele comunități sunt speranțe că se vor construi, dar în cele sărace trebuie așteptat multă vreme până la ridicarea lor. Copiii au învățat însă carte în case pe chirie plătită de popor sau în casele cantorilor. Poporul și-a ales dascălii în consens cu antistiile comunei și a parohului, a încheiat contracte întărite de autoritățile politice. În unele cazuri acestea îi examinau și dacă nu corespundeau nu le validau contractele. Căpuianu crede că obștile care au construit deja școlile pe care le administrează pot fi determinate să nu mai influențeze așezarea dascălilor în sate.²¹

Protopopul George Crișan raportează că publicarea dispozițiilor ministeriale și locotenențiale sau mitropolitane nu ajută cu nimic problema grea a învățământului decât în cazul că s-ar constitui un fond școlar din care s-ar plăti dascălii, deoarece mizeria și sărăcia nu permiteau sătenilor să-și cheltuiască banii cu școala în măsura necesară. Antistii comunali nu se interesau de învățământ deoarece erau oameni simpli și nu-i înțelegeau rosturile sau țineau de alte confesiuni. Crede că era necesară intervenția autorităților politice pentru a repara lipsurile și a încuraja dezvoltarea școlilor populare catolice. Nouă parohii uniți din Ighișdorful Săsesc (azi Ighișul Vechi), Sibiel, Motiș, Borfa (înglobat în Horia), Dacia, Ighișul Vechi, Bârghiș, Vecerd și Răvășel adevăresc că s-au străduit să lămurească poporul să-și ridice școli, să-și dea pruncii și pruncele la școli, iar pe părinții îndărătnici i-au raportat la juzi să-i pedepsească. Dar tocmai din acest motiv și-au atras ura și reproșurile unor creștini din parohiile lor. Ordinariatul mitropolitan să ceară intervenția oficialilor politici asupra oamenilor pentru a-i sili să respecte ordinele în vigoare, deoarece poporul necultivat s-a dezbrăcat mai tare de moralitate în timpul libertății decât în vremurile mai vechi și nu-și ascultă păstorii sufletești. Vicearhidiaconul Blajului, Ioan Olteanu raporta mitropolitului la 1 septembrie 1858, că în iarna trecută, cu unele excepții, nu s-au prea frecventat școlile deoarece lipseau docenții și acolo unde existau, plata era nestatornică. În Cenade însă Ioan Plaste, dascăl și cantor și-a făcut datoria, în unele comune existau școli, în altele, sătenii nici nu se gândeau să le ridice, ca de exemplu, la Lupu, Spătac, Șeușa, Cistei și Mihalt. La Mănărade școala era gata, dar nu avea dascăl. Pretura a interzis ca arenda crâșmăritului pe 3 luni să se dea bisericilor și casei școlilor, banii intrau în casa comunei, deși un document vechi de 75 de ani atestă că în Bucerdea Vinoasă, crâșmăritul pe 3 luni a aparținut totdeauna bisericilor română și reformată și școlilor lor. Deși în Crăciunelul de Jos cu ajutorul banilor de pe crâșmărit s-a construit parțial o școală frumoasă cioplită din brad, pretura a dat banii pe mâna judeului și școala a rămas neacoperită, bătută de ploi și pe jumătate putredă. Sătenii nu-și doresc dascăl adevărat și se agață de cantor să le învețe copiii.²²

Protopopul Aron Boer certifica la 16 septembrie 1858 că dintre parohii unele nu corespundeau dispozițiilor de stat din 13 mai 1857. Parohii erau la Dămieni, Valea Jidanului, Tulgheș, Cerbu, Bilbor, Toplița, Sărmaș, Varheghiu, Joseni, Voșlăbeni, Ghimeș-Făget, Plăeștii de Jos, Gheorghieni, Poiana Mărului, Miercurea Ciuc, Sânmărtin, dar numai la Toplița, Varheghiu, Sărmaș, Tulgheș, Cerbu și Ghimeș-Făget creștinii aveau școli construite, iar în celelalte orele se țineau în case închiriate. Frecventarea școlilor era precară mai ales iarna în cercul Ghiorghienilor, unde satele românești erau împrăștiate și copiilor le trebuia 2 ore până să ajungă la școală. Astfel, se pierdea timpul cu naveta elevilor, și nu se câștigă spor la învățătură, la care se mai adauga faptul că mulți dascăli erau slabi,

²¹ Ibidem, p. 473–474.

²² Ibidem, p. 477–481.

incompetenți, cu două excepții (Joseni și Dămieni). Antîștii comunali nu se interesau de școli și docenții erau „neharnici”. Protopopul propunea ca preoții să țină două ore cu copiii într-un fel de școală de duminică și de sărbători pentru a fi catehizați. Cinci parohii din Cerbu, Tulgheș, Valea Jidanului, Gheorghieni și Bilbor să-și unească forțele și să ridice o școală normală la Tulgheș, în vecinătatea Moldovei, dotată cu plată împărțitească și un dascăl harnic, existând astfel speranța că pruncii o vor frecventa mai bine. Mitropolitul este invitat să facă cunoscut Ministerului starea de întuneric în care zăcea poporul la granița cu Moldova. Împăratul, fiind și patron sau posesor privat al multor proprietăți, să se îndure a da ajutoare preoților uniți, inclusiv pentru construcția școlii normale din Tulgheș. Pruncii ai căror părinți trăiau amestecați cu secuii și erau plugari, economi, morari și păstori, frecventau școli romano-catolice, însă și frecvența lor era precară. Protopopul se teme să-i silească să-i trimită la școală română catolică de rit grec, fiindcă exista riscul ca părinții care nu știau limba română, ci numai maghiara, să treacă la confesiunea catolică de rit latin, în care caz eparhia ar pierde cel puțin șase parohii ce vor fi șterse din șematisme dacă se forțau lucrurile după indicațiile locotenențiale din 1857.

Vicearhidiaconul Nemeș Gregoriu se plîngea și el mitropolitului că lipseau școlile din tractul Șomfalăului (Cornești), dar orele se țineau în case închiriate. El a dispus ca plata dascălilor să se facă din contribuția sâtenilor, indiferent că aveau copii sau nu, și anume cei mai înstăriți să contribuie cu un florin, monedă convențională, cei săraci cu 20 creițari, plus pentru un băiat o ferderă de bucate, pentru o fetiță o jumătate de ferderă. Elie Vlăsa Țicudi, protopopul Arieșului, raporta că parohia Bădeni, mică și săracă era parțial maghiarizată, dar s-a construit o casă pentru școală situată lângă cea a cantorului în 1856. În 1858 părinții nu și-au mai dat copiii la școală, deoarece nu doreau să-i plătească nimic cantorului care era și dascăl destul de calificat și harnic. La Aiton exista și școală și dascăl calificat, dar ea a fost frecventată doar de 13 prunci și 5 fetițe. La Dumbrava orele se predau în casă privată, existând speranțe pentru construcția unei școli, însă la Călărași trăiau numai 33 de familii unite, unii erau zilieri și proletari și nu erau capabili să-și construiască o școală, iar neuniții nu vor să-și unească forțele cu ei în această chestiune. În schimb, la Podeni, unde ortodocșii erau majoritari, aceștia țineau școala care era frecventată și de uniți. La Inucu școala era ridicată de trei ani, dar nu era finisată, cerându-se ajutorul preturii. În Cheia de 4 ani cantorul era și dascăl, dar părinții n-au fost mulțumiți de el și și-au adus învățător nou. Cantorul se va muta într-o casă a bisericii și cea cantorială, destul de comodă, va servi de școală. Poporul din Măhaciu era recalcitrant, nu dorea să-și construiască școală și nici nu renunța la cantorul incapabil să-i educe pe copii, pentru a aduce învățător competent. Urma ca o comisie specială să vină la fața locului pentru a schimba lucrurile în bine.

La Ormeniș, grație zelului depus de notarul Petru Horvath, școala stă pe picior bun. În Poiana s-a construit școala încă din 1853, dar era atât de mare, încât iarna nu se putea încălzi, și copiii învățau în casa cantorului. La Cornești dascălul avea ca „salar” uzul a 3 petecuri de pământ, preda vara iar iarna era înlocuit de cantor. La Moldovenești antistia comunală maghiară nu a acordat loc de școală pentru uniți și cantorul ținea orele într-o casă întunecoasă ca o peșteră, iar la Unirea cantorul preda într-o odaie din casa cantorială. Țicudi își informa superiorul ierarhic că autoritățile politice n-au ajutat cu nimic clerul unit în problema școlară, iar antîștii comunali străini nu interveneau din motive de ură națională sau din nepăsare. Poporul român nepăsător nu se străduia cu ridicarea școlilor, nu cumpăra cărți pentru copii și sub diferite pretexte urmăreau să-i substragă de la frecventarea școlii. Georgiu Stoia, vicearhidiaconul de Mediaș raporta că frecvența școlară era bună doar în patru parohii: la Velț, Ighișu Nou, Șoala, Șeica Mare, antîștii comunali sași nu se îngrijesc de soarta școlilor unite, nu pedepsesc părinții care nu-și trimit copiii la școală, cu excepția celui din Ighișu Nou. În protopopiat nu existau decât 3 școli construite, orele se predau în

celelalte sate din când în când în casele dascălilor. Protopopul a cerut ajutor de la comisariat pentru ca fiecare sat să primească un loc de școală, dar n-a dobândit nimic. Învățătorii, pe lângă că primeau simbrii mici, sau câteodată nici acelea nu li se achitau, nu erau scutiți în tot satul de sarcinile comunale. Protopopul își încheia raportul cu tristețe: „Și așa merg lucrurile cu destul năcaz și amar, așa este starea școalelor acestui arhidiaconat ce cu toată devoțiunea” o arătă mitropolitului. Ioan Deak, protopopul Cutului afirma că era imposibil ca fiecare comună să-și aibă școala sa clădită după regulamentul gubernial din 8 martie 1858 și învățător plătit „după cum cere timpul de față”, până ce comunitățile sau obștile sătești vor fi lăsate în voia lor să-și clădească sau nu școli sau să le încropească din îngrădituri proaspete, mici și insalubre. Unele stăteau de 5 ani sub cerul liber, descoperite, gata să se dărâme, sau erau folosite în alte scopuri, cum s-a întâmplat la Drașov, Șpring, Sebeș, Drâmbor, Șeușa, din cercul Albei Iulii. Nici învățători capabili nu se vor găsi până ce se menține tradiția veche ca părinții pruncilor să-i plătească pe dascăli cu 8–16 cupe de cucuruz de prunc dar și pe acestea le obțineau foarte greu, numai cu concursul dregătoriilor comunale sau cercuale. Deci, după spusa arhidiaconului până și cerealele „cu sfadă și scârbă” le puteau căpăta dascălii. Antiștii comunali erau „illiterati”, nu-și băteau capul cu școala nici când erau provocați de parohi, mai ales acolo unde comuna era împărțită în mai multe confesiuni. În protopopiat nu existau decât două școlițe clădite înainte de 1848, în Alba Iulia și Dumitra, cea dintâi îngrădită și acoperită cu paie, dar totuși utilizabilă, cea de a doua, era în ruină și iarna nu putea fi folosită. În celelalte parohii copiii învățau în casele dascălilor (numiți în epocă docenți) sau în case închiriate. Nu există o plată fixă și statornică pentru dascăli pe care să o primească din lada satului, ci ei trebuiau să o scoată de la săteni, dar de multe ori nu o primeau și își pierdeau toată voia de a mai învăța pruncii. La aceste rele se mai adăuga „fatala dezbinare a neuniților”, care deși aveau aceeași limbă cu uniții, nu doreau să aibă școli împreună unii cu alții. Astfel stând lucrurile, în comunele mixte greco-orientale și greco-catolice, oamenii nu erau capabili să-și construiască două școli, pe când împreună puteau să le ridice foarte ușor. Pentru a-și atinge scopurile privind cultivarea românilor din Ardeal, Guvernul trebuia să intervină drastic prin dregătoriile politice și să acționeze după un plan concret bine stabilit. Inginerii de la preturi și prefecturi să elaboreze proiecte pentru fiecare școală, să fixeze prin calcule preliminare prețul acestora după normativul guvernamental din 8 martie 1858, conform numărului copiilor de vârstă școlară și proporțional cu starea financiară a comunelor. Inginerii vor lucra pe cheltuiala comunităților. Dacă într-o comună curat greco-catolică n-ar ajunge banii din casa satului pentru construcția școlii, restul sumei să fie achitat după o repartitie dreaptă de fiecare locuitor, indiferent dacă are sau nu, prunc de școală. În cazul comunelor cu populație mixtă, unită și neunită, unde era imposibil să se ajungă la învoirea de a-și construi împreună școala, din lada satului, să se aloce fiecărei confesiuni bani, iar sumele lipsă să fie repartizate locuitorilor. Salariile învățătorilor să fie fixate de dregătoria politică și bisericească în bani peșin din lăzile comunelor și numai unde acestea nu le puteau plăti integral să se recurgă și la plata în cereale din partea părinților. Doar astfel, credea protopopul, s-ar obține prin concurs dascăli harnici și competenți, o frecvență școlară mai bună. Însă până atunci intenția bună a Ministerului Cultelor și Învățământului din Viena nu va avea efect, deoarece nimeni nu-și poate imagina că se poate asigura o frecvență școlară bună, fără școală construită după cerințele vremii și cu plata convenită învățătorilor calificați.

Vicearhidiaconul Gabriel Crețan, își informa mitropolitul că în cele 22 de parohii ale sale, nu existau docenți capabili și zeloși, dar în 2–3 parohii funcționau dascăli despre care se putea zice că făceau ceva treabă. În timpul primăverii și verii, pruncii munceau pe câmp, iar juzii locali nu pedepseau părinții ce nu-și trimiteau copiii la școală. Juzii locali, dacă erau români „illiterati” ascundeau vinovăția părinților și împreună cu notarii români, ce nu

prevedeau pericolul pentru națiune, emanau acte false prin care dovedeau că pruncii nu frecventau școala deoarece erau bolnavi sau ei sau părinții lor, pentru a scăpa de amenzi. Dacă notarii erau străini procedau cu râvnă exact la fel, băteau din palme, „văzându-ne necazul că românii fug de școală ca diavolul de tămâie”, remarcă rușinat și indignat clericul Gabriel Crețan. O parte din preoți, deși vedeau și știau de aceste proceduri diavolești „pe perirea neamului făcute” nu luau nici o măsură și tăceau „muțește” în fața lor. Deși la Milaș, Archiud, Ocnîța, Cozma, Băița și Satu Nou au fost trimiși dascăli tineri și harnici, dar aceștia n-au fost primiți promițându-li-se în batjocură 60–70 florini pe 9 luni și nimic altceva. Sătenii le-au spus că cei din sat (probabil cantorii) sunt bucuroși să primească dascălia și pe bani mai puțini. În acele sate în care părinții sunt amendați că nu-și trimit copiii la școală, critică preoții și amenință dascălul „că mai mult nu va fi dascăl”. Nu rareori asemenea părinți „slabi și întunecați la minte” atrag de partea lor întreaga comunitate.

Atanasie Mesaroși, administratorul diaconatului Băgăului și paroh unit al Ocnîșoarei raporta mitropolitului Alexandru Sterca Șuluțiu că în parohiile Ocnîșoara, Băgău, Tamborești, Mesentea, Peleș și filia Ciumbud existau școli gata construite frecventate în mod regulat de copiii de vârstă școlară și aici regulamentele de stat erau respectate. În satele Ciugud, Asinip, Hopârta, Pârâu-Cărbunari, Sâncrai, Căpuș, Gâmbaș nu existau școli edificate, dar lecțiile se țineau în case private și frecvența elevilor era bună (cu excepția parohiei Hopârta). La examene elevii s-au prezentat bine și dacă au existat deficiențe, acestea se datorau dascălilor nepricepuți și nu copiilor. Părinții se feresc tare de dascălii competenți cu plată mare și preferă pe cei ce nu pricep ce înseamnă să fii cu adevărat dascăl, deci pe cantori.

Iosif Milași din Târgu-Mureș menționa în parohiile sale și faptul că sătenii nu erau solidari în susținerea școlii și plățirea dascălilor. Cei avuți fără prunci spuneau că nu vor învăța copilul nimănui pe banii lor să ajungă domn și apoi să-și scoată căciula în fața lui, alții afirmau că pruncii lor sunt mici și încă nu mergeau la școală, și a treia categorie formată din părinții al căror copii au terminat școala, nu mai vor să dea nici ei nici un crucer. Poporul nu pricepea „nepretuitul folos ce aduce creșterea cea bună cu sine, cu puteri unite”. Samuel Vlasa László din Indol îi relatează mitropolitului că Ministerul Cultelor și Învățământului de departe, de la Viena, dădea instrucțiuni în privița școlilor și pentru îmbunătățirea stării preoților, presupunând sau crezând că poporul român este avut, îi dă mâna să facă de toate, iar preoții lui se întorc de pe o dungă pe alta stând pe scaune luxoase și umplute ca cei bogați. De fapt, protopopul afirma deschis incompatibilitatea dintre pretențiile instrucțiunilor guvernamentale și sărăcia poporului român, care avea nevoie mai mult de bani, de ajutoare de stat pentru biserici și școli, decât de indemnuri și ordine emise pe hârtii oficiale ce nu se puteau aplica pe teren. Guvernul este preocupat să reglementeze fierberea vinarsului, dar mai bine ar fi să se îngrijească de băutul țuicii care trebuie diminuat și „atunci poporului prost i-ar ajunge banii a-și plăti darea și a-și face școli”. Influența parohilor săraci ce își câștigau pâinea de multe ori la munci alături de cei mai de jos zilieri, asupra școlii era slabă și doar îmbunătățirea stării lor materiale ar putea să se răsfrângă benefic asupra învățământului popular. Ioan Baghi, vicarhidiaconul din tractul Mărgăului propune ca salariile dascălilor să fie incluse în impozitele către stat ce sunt culese de preceptorii cezaro-regali și să fie achitate în rate de către autoritățile politice.

Anania Pop din Morlaca crede că numirea unui consilier școlar de stat român greco-catolic, și nu unghur romano-catolic ar putea îndrepta lucrurile, cu colaborarea statului, deoarece aceluși român îi zăcea la inimă „propășirea și fericirea națională”. Grigoriu Mihali raporta din Zlatna mitropolitului că în Corna, Baia de Arieș, Ponor nu există clădite școlii și nu făcea nimeni lecții. În Pătrunjeni, parohul Collini s-a apucat să predea lecții, dar pe urmă le-a sistat. La Cărpiniș și Feneș funcționau școli comunale cu învățători neuniți în care

învătau împreună pruncii ortodocșilor și cei ai greco-catolicilor. La Certege nu exista învățatură școlară din lipsa dascălului, iar în Câmpeni învățătorul Clemente Aiudenu nu-și făcea datoria. Sărăcia, trimiterea pruncilor la păscutul vitelor sau la munca câmpului, lipsa veșmintelor stau la baza slabei frecvenței a școlilor atât în zona Zlatna, cât și la Dumbrăveni sau în protopopiatul Clujului și Aiudului.²³

Sondajul unit din 1858 demonstrează starea precară a școlilor confesionale, lipsurile procesului de învățământ și a clădirilor noi destinate acestuia, dar el reflectă doar un stadiu al evoluției lor. Procesul în sine se desfășoară pe o perioadă îndelungată și multe din lipsurile menționate într-o fază vor fi înlăturate în fazele următoare, așa cum s-au constatat lucrurile și în alte zone ale Transilvaniei, evidențiate în studiul de față. Documentele demonstrează că lupta oamenilor cu sărăcia era dificilă, de lungă durată, iar necesitatea unirii capacităților și posibilităților financiare și materiale în construirea școlilor și salarizarea unui corp didactic valoros se impuneau cu și mai multă acuratețe.

Am reconstituit, de asemenea, și am pus accentul pe apelurile și propunerile venite din mai multe părți, de la personalități de marcă, dar și de la unii clerici și chiar de la săteni simpli, pentru efectuarea unei acțiuni generale și comune în problema învățământului confesional școlar.

Privind lucrurile din această perspectivă, la prima vedere s-ar crede că circularul lui Șaguna din 1852 este condamnabil, ca și măsurile luate după aceea de marele ierarh, deoarece au zădărnicit în cea mai mare parte sau în cele mai multe locuri asemenea acțiuni. Nu dorim să părtinim în niciun mod atitudinea Sibiului ortodox, dar reconstituind lucrurile așa cum au fost și explicându-le de ce s-au desfășurat așa și nu altfel, trebuie să constatăm că reacțiile de respingere ale episcopiei greco-orientale, atât în privința înființării unei Academii Naționale, Facultăți de Drept, cât și în problematica școlilor mixte, sunt explicabile în condițiile ofensivei legate de generalizarea Unirii cu Roma prin convertirea românilor ortodocși care urmărea de fapt lichidarea confesiunii greco-orientale din Marele Principat al Transilvaniei. Oricare episcop devotat eparhiei și confesiunii lui, aflat cu un asemenea „cuțit la gât” ar fi reacționat la fel, ca să nu mai vorbim de faptul că relațiile lui Șaguna cu ortodocșii de peste Carpați, cu frații Hurmuzachi, principii Moldovei și ai Munteniei, mitropoliții și episcopii din Principate, mănăstirile bogate de aici, care i-au trimis după 1849 ajutoare pentru repararea pagubelor provocate de războiul național sângeros din 1848–1849, erau deosebit de bune și de cordiale. O eventuală convertire a tuturor ortodocșilor din Transilvania la Unirea cu Roma, ar fi tulburat rău apele, ar fi atras după sine afurisenii și anateme între ierarhi pe o scară cu mult mai mare decât au provocat-o cele de după 1701. Lucrul era de nedorit în epoca modernă, când naționalul trebuia să domine, să înghită confesionalul sau chiar și factorul social în procesul greu și dificil al emancipării politice românești, al formării statului modern și al completării lui până la cuprinderea armonioasă în frontiere naționale a tuturor fiilor și ficelor poporului român.

Pe de altă parte, ambele biserici române din Transilvania au fost și vor fi piese de rezistență pentru etnia, limba și naționalitatea română, pentru emanciparea ei, și până și cel mai modest intelect putea să priceapă că doi este mai mult decât unul, mai ales că înființarea acestui „unicat” era problematică în sine sau era considerat de cei mai mulți ca un făt sau copil născut mort. Lucrurile nu trebuiau forțate nici într-o parte, nici în cealaltă. De fapt, în deceniile următoare clericii ambelor biserici din Transilvania, ajutați de frații de peste Carpați, se vor angrena în mișcarea antidualistă din Austro-Ungaria și în procesul făuririi statului român unitar. Aceasta a fost nota dominantă în epoca modernă, fără a fi însă posibil ca cealaltă problemă adiacentă, a relațiilor dintre uniți și neuniți, să dispară cu totul. Ea a

²³ Ibidem, p. 499–525.

fost doar ameliorată, diminuată, dar revenea câteodată în valuri mai mult sau mai puțin mari în sânul societății românești.

Am văzut că Ioan Maiorescu a lansat în 1852 apelul logic de bun simț, ca încercările de convertire a ortodocșilor la catolicism, certurile dintre Sibiu și Blaj să fie definitiv înlăturate, lucrurile să fie lăsate pe seama unei evoluții naturale, fără intervenții întempestive și forțări. Era recomandabil ca și în locul lor să se instituie colaborarea și armonia între frați în problema Academiei, a școlilor mixte și în toate celelalte probleme. Lucrurile au evoluat exact pe dos și în 1855 Alexandru Sterca Șuluțiu, preconizat și întărit mitropolit, încă din 1854, bate șeaua la 21 aprilie că „amata” sa națiune (deci toată românimea) să priceapă, să cunoască, să adore pronia lui Dumnezeu, să vadă că mâna și providența dumnezeiască este cu ea și din grație divină și prin voința Împăratului are un singur mitropolit și arhiepiscop. Într-adevăr, Șuluțiu era singurul ierarh de acest rang, ceea ce însemna că el a invitat și pe ceilalți români ce formau jumătate din „amata” națiune să vină sub sceptrul, sau mai bine zis, sub cârja lui mitropolitană și arhiepiscopescă, adăugând că și Mântuitorul „s-a rugat pentru unirea noastră a tuturor celor ce cred în sfânt numele lui zicând: „Părinte sântă păzește-i pre aceia, în numele tău, pre cari i-ai dat mie, ca să fie una precum și noi”. Sunt evocați sfinții părinți care n-au avut altceva mai sfânt și mai de preț decât unirea cu cea dintâi Biserică apostolească a Romei „întru care au viețuit și murit”. Șuluțiu repetă în circularul său invitația de a adera toți la Unire: „cunoaște dară prea amată națiune și cler voia lui Dumnezeu și prea amatului împăratului tău și urmează ei. Că calea fericiri noastre s-a deschis și bucuria noastră este deplină”. Proaspătul mitropolit de Alba Iulia, cu sediul la Blaj, dispune să se aducă în slujbele divine mulțumită Atotputernicului care prin adâncul sfaturilor a ridicat Alba Iulia, după 142 de ani la rangul vechi de mitropolie, să se roage pentru bunăstarea Bisericii Catolice și Apostolice sfinte și pentru ca Spiritul Sfânt să lumineze toată națiunea română ca sub puterea și sub aripile părintești ale augustei Case domnitoare să se unească sub un singur cap bisericesc al său, care, în contextul dat, nu putea fi altul decât el însuși.²⁴

Șaguna califică actul din 21 aprilie 1855 ca „fiind plin de figuri și sucituri de vorbe”, suspect, periculos pentru Biserica lui Christos pe care o conducea și în care se insinuează că însăși voința împăratului era lățirea și întărirea Unirii cu Roma în sânul poporului român. În adresa către guvernatorul Karl von Schwarzenburg, Șaguna afirmă că poziția Blajului este periculoasă pentru Biserica Ortodoxă Română, deoarece ierarhia ei este atacată de cealaltă ierarhie română și tulbură pacea religioasă din Principat. Înaltul prelat consideră că titlul metropolitan de Alba Iulia era incorect și se cuvenea unei mitropolii române greco-orientale ce urma să se reînființeze deoarece la Alba Iulia mitropolia a fost ortodoxă, iar prin trecerea lui Atanasie la Unire, chiar și romano-catoliciei, i-au denumit episcopia ca fiind episcopia Făgărașului și episcopilor le dădură numele de episcopi de Făgăraș, și nimic mai mult. Deci proprietatea Bisericii Ecumenice nu s-a schimbat prin metamorfoza conștiinței personalității lui Atanasie și trebuia redată de drept românilor ortodocși din Marele Principat al Transilvaniei. Episcopii români greco-orientali au trecut sub jurisdicția Karlowitzului în 1783 doar până la restaurarea mitropoliei lor de Alba Iulia, care era dorul cel mai fierbinte al său și al tuturor fiilor săi sufletești, preciza Șaguna. Ierarhul nu se opunea cu nimic înființării unei mitropolii unite sau greco-catolice de Făgăraș, dar este împotriva

²⁴ Arhivele Naționale, Direcția Cluj, Fond Episcopia Greco-Catolică Gherla, Pachet 9, 141/1855, f. 8–9; Idem, F. Șuluțiu, nr. 102; „Gazeta Transilvaniei”, XVIII, 1855, nr. 34, 30 aprilie, p. 129; N. Popea, *Vechea Mitropolie ortodoxă a Transilvaniei. Suprimarea și restaurarea ei*, Sabiniu, 1870, p. 167–169; V. Bojor, *Episcopii diecesei gr. cat. de Gherla...*, p. 39–42; *Mișcarea*, II, p. 267–270.

denominației de Alba Iulia pentru aceasta, la care nu este îndreptățită nici de dreptul istoric nici de cel canonic.²⁵

Șuluțiu era convins că prin circularul său din 21 aprilie 1855 și-a făcut o datorie sfântă, dar într-o scrisoare către episcopul Vasile Erdelyi mărturisește că se teme de influența lui Șaguna asupra guvernatorului Karl von Schwarzenburg ca și de toate mașinațiunile lui menite să submineze și să împiedice progresele Sfintei Uniri, precum și prestigiul episcopilor uniți în fața autorităților de stat. Era necesar ca episcopii Erdelyi, Dobra și Alexi în frunte cu el să întreprindă toate măsurile necesare pentru a îndrepta lucrurile, apelând la concursul Nuntului Apostolic din Viena. Șaguna prin intervențiile lui mari, puternice și dese, i-a atras de partea lui „mai pe toți”, a devenit atotputernic și factorul sau forul cel mai periculos pentru Sfânta Unire și apărătorii ei, dar și pentru toată națiunea română, pe care o împiedică să treacă la Unire. El l-a determinat pe guvernator să treacă de partea sa, și să-l pârască la Împărat pentru atmosfera tensionată creată în Marele Principat al Transilvaniei de circulara din 21 aprilie.²⁶

Desigur, manevrele Blajului din anii 1854–1855 au devenit de notorietate publică, ca și cele din anii 1850–1852, atât în Transilvania cât și în capitala imperiului, iar „amicii” unguri și germani ai românilor râdeau copios și tare, de se țineau de burți, bucurându-se că printre „valahi” s-a accentuat dihonă confesională ce părea să nu se mai termine. De fapt, nu este exclus ca regimul neoabsolutist acordând unora mitropolia de Alba Iulia și refuzând-o celorlalți să manevreze pentru menținerea acestor disensiuni cu scopul de a-i stăpâni mai ușor pe români și a-i împiedica să-și concentreze forțele și capacitățile în scopurile politice dorite de toți. Iacob Mureșan și George Barițiu iau poziție deschisă în favoarea părintelui lor sufletesc de la Blaj apărând în „Gazeta Transilvaniei” și „Calendarul pentru poporul românesc” toate principiile din circularele și pastoralele Blajului. În replică, Șaguna atacă acele pasaje din „Gazeta Transilvaniei” care fără rușine și fără sfială, subminează Biserica Ortodoxă, samănă vrajbă și neîncredere între arhieru și clerul său și-i numesc pe creștinii Bisericii drept credincioase răsăritene „schismatici” provocându-i să-și părăsească confesiunea și credința și să treacă la Unire. Șaguna combate clar îndemnurile uniților pentru înființarea școlilor mixte recomandată de „neînțelepciunea și mintea cea slabă a redacției” condamnând-o pentru că primea și publica apeluri ce propagau această idee periculoasă pentru bisericile și școlile ortodoxe. Scriitorul de „Calendar”, George Barițiu, încearcă pe toate căile să atace meritele nepieritoare ale Sinodului ortodox din 1850 și să împiedice eforturile de a se obține reînființarea mitropoliei greco-răsăritene. Unitul Barițiu, sau nu cunoștea meritele general recunoscute ale marelui Sobor, sau le-a trecut cu vederea din răutate. Însuși Împăratul a enunțat dreptul la existență și la egală îndreptățire a Bisericii Române Ortodoxe în raport cu alte biserici din stat, și în urma Soborului mulți români calificați au obținut posturi în administrația de stat, membrii lui oferind 6000 de florini și credincioșii 21000 florini pentru sediul Institutului pedagogico-teologic, iar monarhul a aprobat înființarea fundației „Francisc Iosifiană” în 1853 pe seama creștinilor ortodocși. Scriitorul de „Calendar” Barițiu răstălmăcește și schimonosește totul când scrie despre ortodocși, la fel cum redactorul Iacob Mureșan al „Gazetei Transilvaniei” dovedește o tendință rea și periculoasă pentru existența ortodoxiei.

În consecință, Șaguna ca arhierul credincioșilor greco-orientali, îi sfătuiește și îi roagă să nu cumpere și să nu citească „Gazeta Transilvaniei” a lui Iacob Mureșan și „Calendarul” lui Barițiu, deoarece „sunt pline de minciuni, amăgiri și înșelăciuni” care urmăresc subminarea Bisericii greco-orientale. Înaltul ierarh își sfătuiește fiii sufletești să

²⁵ N. Popea, op. cit., p. 174–177; *Mișcarea*, II, p. 280–282.

²⁶ A.N.D.J. Cluj, F. Șuluțiu, nr. 109; *Mișcarea*, II, p. 283.

tragă masca naționalității de pe fața „Gazetei” și a „Calendarului” și vor vedea imediat că adevărata intenție era zdrobirea existenței confesiunii ortodoxe prin înglobarea ei în catolicism.²⁷

De fapt, dovada concretă a prestigiului și a autorității spirituale a episcopului Andrei Șaguna, a rolului său din 1848–1849 în combaterea centralismului maghiar de stat ce a detronat Dinastia, recunoscut de Tron și de Viena catolică, apare în dimensiunea ei adevărată, prin faptul că în pofida manevrelor catolice de rit latin și grec a politicii lui Thun și a unor autorități locale de stat, între 1850–1857, numărul ortodocșilor români din Marele Principat al Transilvaniei a crescut de la 30,2 % la 31,7 %.²⁸

DONNÉES CONCERNANT L'ÉVOLUTION DES ÉCOLES ROUMAINES
CONFESSIONNELLES DE LA TRANSYLVANIE ET LA SITUATION DOUTEUSE DES
ÉCOLES MIXTES DANS LA DEUXIÈME MOITIÉ DU XIX-IÈME SIÈCLE

L'étude présente l'évolution des écoles roumaines confessionnelles uniates et orthodoxes de la Transylvanie pendant le régime néoabsolutiste d'Alexandre von Bach et les efforts des deux églises roumaines et des autorités de l'Etat d'assurer à l'enseignement primaire un niveau intellectuel approprié à l'époque moderne.

Le grand prélat Andrei Șaguna s'est opposé fermement à l'existence des écoles mixtes orthodoxes et gréco-catholiques et a mis l'accent exclusivement sur un bon fonctionnement des écoles primaires gréco-orientales, à l'encontre de la politique viennoise et les tendances uniates de Blaj, qui ont poursuivi la généralisation de la confession gréco-catholique parmi les roumains de Transylvanie par l'absorption de tous les orthodoxes. La formule des écoles ayant une seule confession a été appliquée au début du dualisme austro-hongrois par le clergé roumain appartenant à ces deux confessions qui se sont partagé les écoles mixtes en les transformant soit en écoles uniates, soit en écoles orthodoxes. Le caractère confessionnel des écoles et l'autonomie des églises en ce qui concerne le processus d'enseignement a été reconnu par les lois hongroises de l'époque. Le clergé roumain a choisi cette solution qui a été la plus appropriée pour la conservation de l'existence des écoles roumaines confessionnelles.

²⁷ Gheorghe Tulbure, *Mitropolitul Șaguna. Opera literară. Scrisori pastorale. Circulări școlare. Diverse*, Sibiu, 1938, p. 195–201; *Mișcarea*, II, p. 300–304.

²⁸ Traian Rotaru (coord.), *Recensământul din 1857. Transilvania*, Cluj-Napoca, 1997, p. 10; *Mișcarea*, II, p. XII, de la capitolul Introducere de Simion Retegan.